

Kelemen Miklós¹

Jaj a szövetségeseknek! – Barbár szövetségesek szerepe a római hadseregben a hadrianopolisi csata után

A római hadkiegészítés évszázadok óta érvényesülő célkitűzései a késő császárkorra sem változtak: az elérhető legjobb minőségű haderő toborzását kellett megvalósítani egy megfelelő létszámot biztosító rekrutációs bázisról. Az említett elgondolásokat ugyanakkor már a császárkor első évtizedeitől kezdve is csak a hadkiegészítési bázis jelentős, extenzív jellegű bővítésével lehetett elérni, döntő részben a tartományi területek hadkiegészítési célú bevonásával és a katonáskodás polgárjoggal történő összekötésének fokozatos feladásával. A 4. század végére további változás és bővülés figyelhető meg azzal, hogy a birodalom belső területeiről toborzott állomány mellett megjelenik, majd egyre nagyobb jelentőségre tesz szert a szövetségeseknek (*foederati*) nevezett katonai egységek egyre fokozottabb igénybevétele és szoros bekapcsolása a római hadszervezet rendszerébe.

Rövid írásunkban a hadkiegészítési bázis változásaihoz, különös tekintettel a késő császárkori foederati katonaság szerepének alakulásához kívánunk néhány adalékkal szolgálni.

A „belső hadsereg” válsága

A római hadsereg Marius és Caesar nevével fémjelzett korszakaiban a római polgárjoggal rendelkező itáliai lakosságból összeállított légiók képezték a hadseregek személyi állományának döntő és meghatározó részét. Az itáliaiakra épülő légios hadseregek rendszerében Augustus haderőreformja hozott mélyreható változásokat, amelynek keretében csupán a légiók felét (28, majd 25 magasabb egység) hagyták fegyverben, a sorgyalogság így megüresedő helyeit (egy nagyjából 150 ezer fős állományt) pedig az addig csak speciális alakulatként (íjászok, könnyűgyalogosok, különleges fegyverek specialistái) használt szövetséges, auxiliáris *cohort*sokkal töltötték

¹ Egyetemi docens, Nemzeti Közszerológati Egyetem Államtudományi és Nemzetközi Tanulmányok Kar Állam- és Jögtörténeti Tanszék. Kapcsolat: kelemen.miklos@uni-nke.hu.

fel.² Ezzel párhuzamosan az addig alkalmilag (jellemzően a légiókból hiányzó fegyvernek: lovasság, könnyűgyalogság pótlására) felfogadott auxiliárisok a hadsereg hivatásos, standard egységeivé váltak. A 120–150 ezres légiós állomány így már csak kisebbik része volt a római hadseregnek, azt nagyobb részben polgárjoggal nem rendelkező, Itálián kívüli szabad lakosságból (*peregrini*) toborozták.

A tartományi rekrutációs bázis idővel nemcsak az auxiliáris egységek, hanem az egész hadsereg kiegészítési alapjává fejlődött azért, hogy a leszerelt auxiliáris katonák (sokszor már leszerelés előtt is) polgárjogot kaptak, és azt fiaikra örökíthették. A „második generációs” auxiliárisok már a légiók állományába is beállhattak, és – figyelembe véve a tartományi lakosság számbeli fölényét, a magasabb szintű szolgálatvállalással járó előnyöket, valamint továbblépési lehetőséget – a légiók személyi állományát az 1. század végére (az auxiliárisokhoz hasonlóan) javarészt már a tartományokból állították össze. A hadkiegészítés így felépített rendszerében már a teljes birodalmi lakosság hadkiegészítési alapot képezett (megvalósítva a hadkiegészítési bázis extenzív növelését), ugyanakkor a légiókba csak a (legalább) „második generációs” katonákat – gyakorlatilag az évtizedek óta szolgáló „katonacsaládok” tagjait – lehetett felvenni (elérve a hadkiegészítési bázis intenzív bővítését). A peregrinus lakosság és az auxiliáris katonaság jelentősen megnövelt utánpótlási bázist biztosított, de azzal, hogy a légiók állományába csak egy válogatott részük kerülhetett be, a hadkiegészítési bázis minőségi bővítése is megvalósult.

A változásokat tovább árnyalta, hogy a több légiót felvonultató területek (Duna-vidék, Gallia, Syria) katonai fölényüket a birodalom hatalmi viszonyaiban játszott politikai szerepvállalásukkal is érzékeltették, elsősorban a császárjelöltek nyílt támogatásával. A tartományi hadseregek és a hozzájuk kapcsolódó birodalomrészek egymással való rivalizálásában Septimius Severus (193–211) trónra lépésével a Duna-vidék politikai befolyása erősödött fel, ez a fölény a katonacsászárok korára (235–284) vált különösen kifejezetté és az első tetrarchia koráig meghatározóvá.

A római polgárjog kiterjesztése 212-ben értelemszerűen mérsékelte az auxiliáris szolgálat motivációit, emellett az új típusú elit csapatok, a többnyire lovasságot magukban foglaló ún. *vexillatiók* megjelenése és a légiórendszer lassú (majd Gallienus császár reformjait követően felgyorsuló) bomlása újragondolásra készítette a hadkiegészítés addigi elveit is. Az örökletes szolgálati kötelezettség alapján történő katonai állítás nem tudta fedezni a jelentősen megnövelt katonai létszám utánpótlását, különösen azért, mert a zsoldpénz és a katonáskodásért járó juttatások értékvesztése miatt a 3. századra már az örökletes szolgálati kötelezettség és katonáskodás vonzereje is csökkenő tendenciát mutatott.

A katonák fiainak hadseregbe állítása mindezzel együtt a késő római korszakban is a hadkiegészítés legfontosabb és a kormányzat által leginkább támogatott

² Pókecz Kovács Attila: *A principátus közjoga*. Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2016. 121–122.

formája maradt, amit jól mutat Constantinus császár tárgykörben hozott nevezetes rendelete, amely széles körű előjogokban részesítette a hadsereg tagjait [C. 12, 46, 1 (320)]. A „régikatonaság” motivációinak minden lehetőséget megragadó fokozása mellett is érzékelhetők azonban azok a jelek a császári jogalkotásban, amelyek a katonafiúk szolgálatának kötelezettség irányába alakulására engednek következtetni. Constantinus egy másik rendelete [CTh. 7, 22, 2 (326)] már azt írja elő, hogy a veteránok azon fiait, akik betöltötték a megfelelő életkort, de nem akarnak katonáskodni, vagy erre nem alkalmasak (*si militare noluerint vel minus inueniantur idonei*), kötelezzék a városi tanács, a *curia* szolgálatára.

Hasonló a végkicsengése azoknak a rendeleteknek, amelyek a katonafiúk szolgálatba lépési szabadságát korlátozzák különböző időbeli megkötésekkel. A CTh. 12, 1, 18 rendelkezése például harmincöt éves korukig engedi „vonakodni” a katona rendűek fiait a *curialis* szolgálat elfogadása előtt. Az életkor mellé egy másik, sajátos időbeli feltételt határoz meg az a 332-ben kiadott rendelet (CTh. 7, 22, 4), amely azokat a katonafiúkat rendeli városi szolgálatba, akik hét év elteltével nem állnak be a hadseregbe, vagy „nem tűnnek fegyverviselésre alkalmasnak” (*armis gerendis habiles non extiterint*). A *curialis*nak állítás alternatív jellege egyértelműen kitűnik abból a rendeletből is [CTh. 7, 22, 5 (333)], amely az „erőtlen és gyenge” (*invalidi et inbecilli*) katonafiúkat soroltatja be a városi tanácsokba.

Az örökletes szolgálati kötelezettség hadkiegészítési szempontból megfigyelhető válságának újbóli felerősödése Valens uralkodásától konstatálható. Egy 365-ös *constitutio* (CTh. 7, 1, 8) már kifejezetten arra utasít, hogy „ha valaki fegyverviselésre méltó fiát nem bocsátja saját akaratából katonai szolgálatra, amelyet maga is teljesít, törvényünk kényszere kötelezze rá” („*si quis filium suum armorum honore condignum non propria voluntate militiae, quam ipse sudarit, obtulerit, nostrae sit legis laqueis implicandus*”).³

A század utolsó harmadának császári rendeletalkotása a kötelezés és a *curialis* alternatíva mellett egy sor más ösztönző intézkedést is próbált latba vetni a katonacsaládok tagjainak megtartása érdekében. Ebben a körben említhető a katonafiúk számára felserdülésükig juttatott zsoldpótlék, az ún. *annonarum subsidium* [CTh. 6, 24, 2 (364)], illetve az állománytáblába várományosként (*inter ad crescentes*) felvezetett katonafiúk apjuk után élvezett juttatása [CTh. 7, 1, 11 (372)] vagy a célzott katonai szolgálatra kevésbé alkalmasak megtartása az alacsonyabb szintű haderőben [CTh. 7, 22, 8 (372)].⁴ A római közszolgálat szabályrendszerében egyedülállónak

³ Várady László fordítása. Várady László: *Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik – A Római Birodalom utolsó évszázada (376–476)*. Budapest, Akadémiai, 1961. 23.

⁴ Az említett – katonaköteleseket hivatali munkától eltöltő – rendelet [CTh. 7, 22, 8 (372)] külön is hangsúlyozza, hogy ha valaki „testi állapota és adottságai nem megfelelőek” (*corporis robur vel statura defuerit*), az atyja után őt megillető, magasabb minőséget jelentő *comitatensis* egységekbe való felvételre, besorolható az alacsonyabb rangú *limitanei* (*ripenses*) alakulataiba.

tekinthető az a lehetőség is, miszerint az elesett katona legidősebb fia nyomban a második ranghelyet jelentő *biarchus* fokozatába léphet elő.⁵ A rendelet emellett előírja azt is, hogy a legidősebb fiú, aki a javadalmazásnak ezt a formáját élvezi, gondoskodjon fiútestvéireiről [C. 12, 47, 3 (380?)].

A császári jogalkotás katonafiúkkal összefüggő újabb változását jelzik azok a rendeletek, amelyek eltiltják a veteránok fiait a hivatali szolgálattól, a *militia* „civil” tisztségeitől. A *Codex Theodosianus* vonatkozó rendelete [CTh. 7, 22, 6 (349)] egyértelműen deklarálja, hogy a veteránok és a katonák fiait nem lehet felvenni a kormányzói hivatalokba. Hasonló határozottsággal fogalmaz a 380-ban kiadott CTh. 7, 22, 9 is: a „fegyveres törzsből származó” (*castrensi stirpe progenitos*) személyeket, akik hivatalokba helyezik magukat „vigyázó kézzel kell visszahozni” (*manu iniecta retrahantur*).

A *castrensis stirps* fordulat szemléletesen adja vissza azt a fontos változást, amelynek keretében a katonacsaládok fiútagjait is – a társadalom egészéhez hasonlóan – származásuk által meghatározott közteherviselési illetőségükhöz kötik, kijelölve a számukra kötelező közfeladatot: a fegyveres katonáskodást és annak kiváltásaként a curialis szolgálatot. A curia kötelezettségeinek előírása a katonáskodás alternatívájaként (mondhatni: elmulasztásának büntetéseként) már mutatja a katonai szolgálat kötelező (kényszerű) jellegét, ami ebben az esetben az állam egyik legjobban privilegizált csoportjának (katonacsaládok) a közterhek rendszerébe való bevonását jelentette. A katonafiúk örökletes katonai szolgálata a 4. század végére már a közteherviselési illetőség által meghatározott, igazgatásfinanszírozási célokat szolgáló közteherrendszer egyik eleme lett.

A hadrianopolisi fordulat

Tudományosan közismert, hogy a hunok által szorongatott gót népcsoportoknak a birodalom területére lépése 376-ban, majd a tőlük elszenvedett, végzetes hadrianopolisi vereség (378) és az azt követő *foedusszerződések* (380-ban, illetve 382-ben) mélyreható változásokat eredményeztek a római hadseregszervezés és hadügyi igazgatás területén.⁶

Az események láncolatát a hunok 375 körül megkezdett támadása indította el, amelynek során a Dontól keletre élő alánokat lerohanták. Utóbbiak egy része a hunokhoz állt, másik részük Safrac vezetésével a keleti gótokhoz csatlakozott. A hunok újabb, keleti gótokat ért támadásának hírére királyuk,

⁵ A római hadseregben és közszolgálatban alapelveként érvényesült az a szabály, miszerint az újoncokat minden esetben a legalacsonyabb rangfokozatba kellett beállítani („Tirones in scholis loco semper posteriore ponantur” – CTh. 7, 13, 19.)

⁶ Gerhard Albert: *Goten in Konstantinopel. Untersuchungen zur oströmischen Geschichte um das Jahr 400. n. Chr.* Paderborn, F. Schöningh, 1984; Várady (1961): i. m. 39–48.

Ermanarik (Hermanaricus) öngyilkos lett, utódai közül Gesimund behódolt az ellenfélnek, Vithimiris a végsőig ellenállt, majd hősi halála után kiskorú fia, Viderich nevében két vezér: Alatheus és Safrac vállalta a kormányzást.

A keleti gótoktól nyugatabbra élő nyugati gótok egy része Athanarich (Aithanaricus) vezetésével a későbbi Erdély területére vonult, másik részük Alavivus és Fritigern parancsnoksága alatt megjelent a Duna partján, ahol menedéket kértek a Római Birodalomtól. Az események későbbi következményei szempontjából az említett két népcsoport: a nyugati gótok (Alavivus és Fritigern vezetésével) és a keleti gótok (Alatheus és Safrac) eltérő megítélése és sorsa meghatározó jelentőségű lesz.

A nyugati gót népcsoport kért elsőként bebocsátást a birodalomba. A hagyományos *deditio* alávetési kérelmének keretében azt a kérést fogalmazták meg, hogy ha a birodalom „Thracia vagy Moesia egy részét átadja nekik művelésre”, akkor a birodalom törvényei és parancsai szerint fognak élni.⁷ A *deditio*készséget mutató (katonáskodást vállaló) nyilatkozat tehát tartalmazta a letelepítés helyének megjelölését, ami eltért az évszázados gyakorlattól. Valens több szempontból is jó lehetőséget látott az elmúlt években keresztény hitre tért (egy korábbi közös akcióban már szövetségesül fogadott) Fritigern vezette gótok ajánlatában, így engedélyt adott a határ átlépésére.

Az események eszkalálódásához végül két nem várt fejlemény vezetett. Az egyik a nyugati gótok tömeges és menekülésszerű bevonulása a birodalomba, amit a korrupt római katonák és tisztviselők csalásai (élelmiszeradagok elsikkasztása, megvesztegetés, üzletelés az átkelés során) csak tovább fokoztak. Még fontosabb tényezőnek bizonyult azonban a másik nagy gót csoport, Alatheus és Safrac gót–hun–alán törzsszövetségének felbukkanása, akik ugyancsak bebocsátást kértek a birodalomtól, sikertelenül. Az Alatheus–Safrac-féle (pogány) gót csoportosulás ennek ellenére szintén megkezdte az átkelést a Dunán. A két hadsereg egyesülését, majd a Balkán végigdúlását követően maga a császár vonult a csoportosulás ellen, de 378. augusztus 9-én Hadrianopolisnál végzetes vereséget szenvedett. A gótok ezt követően a védtelenné vált keleti birodalom teljes európai részét végigdúlták: Fritigern csapatai a görög területeket pusztították, Alatheus–Safrac népe Pannoniára támadt.

A rendkívüli állapotoknak az vetett véget, hogy 380 augusztusában a Sirmiumba érkező itáliai császár, Gratianus békét kötött Alatheus–Safrac és Fritigern népével, és átengedte nekik *Pannonia* és *Moesia Superior* provinciákat. A szerződést 382 őszen Valens utódja, Theodosius véglegesítette, így kötött meg a nagy jelentőségű gót foedusszerződés, amelyben önkéntes alávetés, az ún. *deditio* nélkül fogadták be

⁷ Kiss Magdolna fordítása. Iord. *Get.* 131. Kiss Magdolna (szerk.): *Iordanes: Getica, A gótok eredete és tettei.* Budapest, L'Harmattan, 2004.

a gótokat a birodalomba, önálló szállásterületet adva nekik (valószínűleg) *Moesia Secunda* és *Dacia Ripensis* provinciák területén.⁸

A Theodosius császár és a nyugati gótok között 382-ben megkötött foedus-szerződés nem az első ilyen jellegű megállapodás volt a birodalom történetében (Iulianus a száli frankokkal kötött hasonlót), és a nyilvánvaló kényszer szülte kompromisszumot követően a római állam nem is szándékozott hasonló terjedelmű és tartalmú jogokat biztosítani a betelepülő népek közösségeinek (a 386-ban Phrygiába, majd 392-ben Thráciába letelepített keleti és nyugati gótokkal már újból „régí típusú” *dediticiis* szerződéseket kötöttek).

A jelzett eseményt követő évtizedekben mégis olyan mélyreható változások játszódtak le a birodalom addigi politikai, igazgatási és hadszerkezési viszonyai-ban, hogy egyetérthetünk azzal az értékeléssel, amely nemcsak a 382-es foedus addig bevett alávetési nyilatkozathoz (*deditio*) képesti magasabb szintjét hangsúlyozza, hanem a foedusok történetében is egy minőségileg új foedus és foederati kialakulását látja az eseményekkel összefüggésben.⁹

A *deditio* új értelmezése

A barbárok katonai célú igénybevételének hagyományos, évszázadokig alkalmazott módja, a *deditio* alapján a rómaiak által legyőzött népek foglyul ejtett tagjai (és utódaik) kötelesek voltak római katonai szolgálatba állni. A személyi jog tekintetében idegennek minősülő *peregrini dedicii* nem rendelkeztek római polgárjoggal. A késő császárkorra a peregrini dedicii jogállást eredményező *deditio* egy jelképes behódolási aktust jelentett, amelynek keretében a birodalom védnökségét kérő vagy éppen legyőzött népcsoportok elöljárói a császár jelenlétében átadták fegyvereiket, túszoikat állítottak (többször saját elitjük köréből, akikből utóbb romanizált vezetőket neveltek), lemondtak politikai önállóságukról, és ígéretet tettek a római állam számára történő folyamatos újoncszolgáltatás, az ún. *tirocinium* teljesítésére.

A *deditio* korai változataiban az újoncszolgáltatásra kötelezett népcsoportokat szétszórva, kisebb csoportokban helyezték el a birodalom belső területein.

⁸ A közelmúlt magyar szakirodalmában felvetődött, hogy az Alatheus–Safrac-féle pannoniai csoportosulást nem foederatiként fogadták be a birodalomba, és neveztek a jelzett időpontra már elhagyták a pannoniai területeket. Kovács Péter: Hun kori sír Százhalombattán. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, (2004). 134. Hasonló feltevésre lásd még: Vida Tivadar: Die Zeit zwischen dem 4. und dem Jahrhundert im mittleren Donaauraum aus archäologischer Sicht. In Michaela Konrad – Christian Witschel: *Römische Legionslager in den Rhein- und Donauprovinzen–Nuclei spätantik-frühmittelalterlichen Lebens?* München, C. H. Beck, 2011. 616. Ezzel ellentétes álláspont, miszerint mindkét csoportot *deditio* nélkül fogadták be, és foederati jogállással rendelkeztek, lásd Kiss Magdolna: *Gót vezéregyéniségek a késő Római Birodalomban*. Pécs, GeniaNet, 2008. 42–45, 219–222.

⁹ Várady (1961): i. m. 40.

Tagjaikat a római polgárjogtól megkülönböztetett, alsóbb rendű *dediticii* jogállás illette, továbbá azzal a sajátossággal bírtak, hogy a római polgárokat is érintő újoncállítási kötelezettség (*tirocinium*) őket fokozottabb módon kötelezte. A *deditio* révén a birodalom területére „frissen betelepített barbárok” elvesztették „külföldi státuszukat”, *peregrini* *dediticii* jogállásukkal pedig „külföldiségüket” is elhagyták, ugyanakkor még nem minősültek római polgárnak, csupán közkötelezettséggel terhelt római lakosokká váltak (felvették őket az adó- és újonclistákra).

A *deditio* kifejezettenbb módját jelentette, amikor az alávetési szerződéssel újoncállításra kötelezett csoportokat a birodalom területén belül egy zárt telepítési területen (elsősorban erre külön kijelölt császári földeken, az ún. *terrae laeticae* területein) telepítették le,¹⁰ „civil” igazgatási különállás mellett, de római katonai igazgatás és parancsnokok alatt.¹¹ A galliai és észak-itáliai területeken létesült, folyamatos újoncszolgáltatásra kötelezett *laetite*lek nagy létszámú, adózó és emellett újoncszolgáltatásra kötelezett népesség (nemcsak katonaság) szállásterületeként funkcionáltak. A *laeti* lakosságú területek már rendelkeztek egy korlátozott igazgatási önállósággal, alávetettségüket mutatta ugyanakkor, hogy katonai igazgatás alatt álltak, és továbbra is egyformán terhelték őket újoncállítási és adófizetési kötelezettséggel.¹²

Lényeges különbség a később nagy jelentőségűvé váló *foederatiszervezés*hez képest, hogy az igazgatási szempontból (és a letelepítés módja szerint) kollektívaként kezelt *laeti* egyénileg, egyéni újoncállítás formájában képeztek hadkiegészítési állományt, és nem zárt egységekben és seregtestekben csatlakoztak a római hadsereghez.

A *laeti* területekről kiállított újoncok (szemben a *tirocinium*mal érintett római polgárokkal) a *dediticii* státuszában és (szemben a *foederatival*) egyénileg léptek be a római hadsereg kötelékébe. Az etnikailag és területileg is „körülírható” *laeti* mint zárt területi egységekről toborzott katonaság így hadkiegészítési forrásként működött, de nem vált a hadseregen belül elkülönült haderővé.

Ebben a körben említendő, hogy a *laeti* kategóriáján belül kialakult a tőle „időbeli” és „minőségi” szempontból megkülönböztethető *gentiles* köre. A megkülönböztetés alapja lehetett a *gentilis* jelzővel illetett *italiai* szarmata csoportok pogány jellege és a letelepedés „frissessége”. A *gentilis* körének meghatározásában irányadó császári rendelet [CTh. 3, 14, 1 (370? 373?)] – amely szigorúan tiltja a szarmata és római lakos házasságát – terminológiai alternatívaként használja a *gentilis* és a *barbarus* elnevezést, utalva a csoport még döntően barbár jellegére. A hadifogoly módjára történő, alávetéses *deditio*ból következő hátrányos

¹⁰ CTh. 13, 11, 10 (399).

¹¹ CTh. 7, 20, 10 (369).

¹² Várady (1961): i. m. 34–39; Pat Southern – Karen Ramsey Dixon: *The late Roman army*. London, Routledge, 2000. 48.

polgárjogi helyzet, továbbá a zárt katonai egységek szervezésének hiánya ugyanakkor nem jelentette a kiemelkedő emberanyagot biztosító laeti (gentiles) hadkiegészítési szempontból való negatív értékelését. Ezt támasztja alá, hogy a gentilest a császári rendeletekben a hadsereg-kiegészítés elitjét jelentő római veterán katonákkal említik együtt [CTh. 7, 15, 1 (409)], utódaik szolgálati kötelezettségeit pedig a veteránok fiainak kötelezettségéhez hasonlítják [CTh. 7, 20, 12 (400)].

A foederati új formája

A „barbár” vagy „külterületi” emberállomány harmadik jelentős forrása a „szövetségesként”, foederati minőségben teljesített katonai segítségnyújtás a 4. század végén lejártszódó változásokig elsősorban nem a hadseregszervezés körében volt értelmezhető, hanem „külpolitikai” vagy diplomáciai jellegű intézményként, amely leginkább egy alkalmi jellegű katonai szövetségekötést jelentett. A katonai segítségnyújtási szerződések keretében a birodalmon kívüli, vagyis külterületi barbár népcsoportok katonai kontingenseket bocsátottak a római hadsereg rendelkezésére meghatározott feltételek teljesítése mellett, esetleg önkéntes jelleggel.

Az intézmény fejlődésében döntő szerepet játszó nyugati és keleti gótok szerződéses népcsoportként (*symmachi*) már a 3. század végén feltűntek, akik szövetségükért illetménynek megfelelő járandóságot (*stipendia*) kaptak. Ugyancsak a foederati elnevezést viselik azok a gót csapatok, amelyek a későbbi császárt, Constantinust segítették Licinius elleni harcában, majd egy 40 ezer fős segédcsoport felajánlásával biztosították az új főváros, Konstantinápoly megalapítását.¹³

A katonai segítségnyújtásra szegődött népek és seregtestek mint „régí típusú foederati” igénybevétele már ezekben az időkben is összekapcsolódott a birodalom belső területeire történő taktikai jellegű átirányításukkal, de ezekben az esetekben még komplexebb koordináció és szerződéses keretek nélkül.

A „új típusú foederati” és az azzal összefüggő szabályozásra precedenst teremtő 382-es szerződés a rendszeres járadék ellenében teljesített katonai segítségnyújtás, az alávetettség nélküli egyenrangú (szövetségesi) helyzet és a belterületi

¹³ Iord. *Get.* 21, 112: „És, mert, hogy megalapította Róma leghíresebb vetélytárs városát – amelyet saját nevééről nevezett el –, ebben szintén a gótok működtek közre, akik a császárral szövetséget kötve negyvenezerket ajánlottak fel segítségül a különféle népek ellen. Csapataikat és katonáikat pedig egészen a mai napig az államban név szerint említik, ők a »szövetségesek« [foederati].” („Nam et ut famosissimam et Romae emulam in suo nomine conderet civitatem, Gothorum interfuit operatio, qui foedus inito cum imperatore quadraginta suorum milia illi in solacio contra gentes varias obtulere; quorum et numerus et militia usque ad praesens in re publica nominatur, id est foederati.”) A magyar idézet Kiss Magdolna fordítása. Kiss (2008): i. m. 65.

önállóság (részben a laeti telepek gyakorlatából kölcsönzött) elemeinek sajátos ötvözetéből alakult ki.¹⁴

A gótokkal kötött szerződésben kirajzolódó „új típusú foederati” mindössze annyiban emlékeztet a *deditio* általi alávetésre, hogy a szerződést kötő barbárok névlegesen elfogadták a birodalom felsőbbbségét. Az így szerződött népek tagjai ugyanakkor nem a legyőzöttekkel összefüggésben alkalmazott *deditici*-rendszerben, hanem a rómaiakkal való egyenlőség alapján integrálódtak a hadsereg szervezetébe. A szövetségesként fogadott népcsoport emellett – a laeti csoportokhoz hasonlóan – letelepedési jogot kapott egy számukra kijelölt zárt területi egységben, az újonccállításra kötelezett katonai telepekhez képest ugyanakkor nem álltak római katonai igazgatás alatt, így területükön teljes körű civil és katonai szervezeti önállóságot élveztek.

Az új típusú foederati intézménye – a politikai szükségszerűség és a meglévő jogi konstrukciók közötti összhangteremtés szándékával – az eddigieknél szokatlanabb módon ötvözte a külpolitikai és hadseregszervezési intézményeket. A területi meghatározottság nélküli *deditio*, majd a *deditio*-val befogadott külterületi népcsoportok laeti közösségként való belterületi elhelyezése a személyi jogi különállás mellett is „belföldivé” tette a külpolitikai eszközökkel a birodalomhoz kapcsolt közösséget, de mindenképpen megszüntették annak „külföldiségét”, és elindítottak egy integrációs folyamatot a római hadsereg, igazgatás, majd társadalom rendszerébe. A foederati ezzel szemben belterületivé válása mellett is megtartotta külföldiségét: csapatai nem váltak szorosan a római hadsereg részévé, területi önállóságukat római területen belül is megőrizték, katonai vagy újoncszolgáltatás helyett hadseregállítást vállaltak éves juttatás (*annona foederatica*) és ellátás, továbbá területi önállóság ellenében.

A foederati reguláris hadseregen kívüliségét erősíti meg Iustinianus azon rendelete (C. 4, 65, 35, 1), amely a *milites* jelentéstartalmát a következőképpen magyarázza: „*milites autem appellamus eos, qui tam sub excelsis magistris militum tolerare noscuntur militiam, quam in undecim devotissimis scholis taxati sunt, nec non eos, qui sub diversis optionibus foederatorum nomine sunt decorati.*”

¹⁴ A foedusszerződések (továbbá a *deditici* csoportjának) csoportosítására, tartalmi elemzésére és kategorizálására lásd különösen: Raimund Schulz: *Die Entwicklung des römischen Völkerrechts im vierten und fünften Jahrhundert n. Chr.* Stuttgart, Steiner, 1993. A foederati intézményének és a barbárok római integrációjának, továbbá a hadsereg „barbarizálódásának” összefüggéseire lásd Peter J. Heather: *Foedera and foederati of the fourth century.* In Walter Pohl: *Kingdoms of the Empire: The integration of barbarians in late antiquity.* Leiden, Brill, 1997. 57–75; Timo Stickler: *The foederati.* In Paul Erdkamp (ed.): *A companion to the Roman army.* Oxford, Blackwell, 2007. 495–514; Herwig Wolfram: *The Roman Empire and its Germanic peoples.* Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 2005. 51–101.

A foederati tehát a katonák (milites) római reguláris hadseregen (militia) kívül eső csoportja, akik nem állnak a „rendes” római hadsereg-felügyelők (*magistri militum*) alárendeltségében, hanem saját parancsnokaik vezetése alá („sub diversis optionibus”) vannak rendelve. Az új típusú foederati így megőrizték a régi típusú foederati „katonai szövetséges” jellegét és szerepvállalását, ezen túlnoe ugyanakkor államközi vagy külpolitikai partnerré váltak úgy, hogy az ehhez fűződő lehetőségeket a birodalom határain belül érvényesítették: külpolitikai értelemben vett szövetségesek lettek belterületen élvezett jogosítványokkal.

Az „új típusú” foedusszerződések és a belterületivé tett foedusközösségek rendszerével a római hadsereg és hadkiegészítés is új struktúrát kapott. A római reguláris hadsereg mint „belső hadsereg” mellett a hadseregszervezet rendszerében állandósult az (elvileg) kiegészítő jellegű foederati mint „külső hadsereg”. A helyzet összetettségét fokozta, hogy a gyakorlatban egyre inkább utóbbi csoport jelentette a meghatározó részt, és az ahhoz tartozó emberállomány képezte a hadsereg minőségi súlypontját.

A „belső” és „külső” hadsereg (militia és foederati) viszonya a római katonaság (milites) egészében utóbb még elmélyültebb és összetettebb irányt vett. A katonai csapattestek formájában a római katonaság részévé váló foederati ugyanis mint emberanyag és rekrutációs bázis (a tradicionális *dediticii*hez és a *laetitelek*ekhez hasonlóan) alapul szolgált a római reguláris hadsereg feltöltéséhez, így a „belső hadsereg” soraiban is jelen voltak az idegen vagy barbár katonák. A foederati ezáltal már nemcsak hadseregszervezési, hanem hadkiegészítési forrás is lett.

A foederati tehát összességében jelenthette a) a hadseregszervezési szempontból elkülönülő seregrészt (külső hadsereg a belső hadsereg mellett); b) a reguláris hadseregbe kollektíve felvett egységeket (belső hadseregben szolgáló, de elkülönülő csapattestek); c) „barbár” vagy „külsőterületi” származású emberállományt, akik egyéni rekrutáció révén váltak a reguláris hadsereg részévé – a *dediticii* vagy *laeti* csoportokhoz hasonlóan.

Rövid írásunk zárásaként csak jelzésszerűen utalunk arra, hogy a birodalom nyugati és keleti felének hadtörténeti fejlődése a foederati jelentéstartalma és alkalmazása terén is lényeges különbségeket mutat. Mivel a nyugati birodalom nem volt képes a foederati hadseregekkel tartósan szerződni és azok egészét hosszabb időn át lekötöni, elsősorban hadkiegészítési forrásként, egyéni rekrutációval feltöltött elit különítmények szervezésével használták ki fegyveres erejüket. A keletrómai foederati ezzel szemben folyamatosan, Iustinianus korára pedig már teljesen mondható módon integrálódott – politikai különállás nélkül – hadseregszervezési egységként a rendes hadsereg állományába.¹⁵

¹⁵ A foederatinak a reguláris hadsereg részévé válását, belsővé válását Schmitt Iustinianus uralkodására teszi, lásd Oliver Schmitt: *Die Buccellarii. Eine Studie zum militärischen Gefolgschaftswesen in der Spätantike*. *Tyche*, 9. (1994). 152. A foederati hadseregbe integrálódásának hangsúlyozását lásd még John L. Teall: *The barbarians in Justinian's armies*. *Speculum*, 40. (1965). 303. Várady (1961): i. m. 43–44.

Irodalomjegyzék

- Albert, Gerhard: *Goten in Konstantinopel. Untersuchungen zur oströmischen Geschichte um das Jahr 400. n. Chr.* Paderborn, F. Schöningh, 1984.
- Heather, Peter J.: Foedera and foederati of the fourth century. In Walter Pohl: *Kingdoms of the Empire: The integration of barbarians in late antiquity.* Leiden, Brill, 1997. 57–75.
- Kiss Magdolna: *Gót vezéregyéniségek a késő Római Birodalomban.* Pécs, GeniaNet, 2008.
- Kiss Magdolna (szerk.): *Iordanes: Getica. A gótok eredete és tettei.* Budapest, L'Harmattan, 2004.
- Kovács Péter: Hun kori sír Százhalombattán. *Communicationes Archaeologicae Hungariae*, (2004). 123–150.
- Pókecz Kovács Attila: *A principátus közjoga.* Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2016.
- Schulz, Raimund: *Die Entwicklung des römischen Völkerrechts im vierten und fünften Jahrhundert n. Chr.* Stuttgart, Steiner, 1993.
- Schmitt, Oliver: Die Buccellarii. Eine Studie zum militärischen Gefolgschaftswesen in der Spätantike. *Tyche*, 9. (1994) 147–177. Online: <https://doi.org/10.15661/tyche.1994.009.11>
- Southern, Pat – Karen Ramsey Dixon: *The late Roman army.* London, Routledge, 2000.
- Stickler, Timo: The Foederati. In Paul Erdkamp (ed.): *A companion to the Roman army.* Oxford, Blackwell, 2007. 495–514. Online: <https://doi.org/10.1002/9780470996577.ch28>
- Teall, John L.: The barbarians in Justinian's armies. *Speculum*, 40. (1965). 294–322. Online: <https://doi.org/10.2307/2855560>
- Várady László: *Későrómai hadügyek és társadalmi alapjaik – A Római Birodalom utolsó évszázada (376–476).* Budapest, Akadémiai, 1961.
- Vida Tivadar: Die Zeit zwischen dem 4. und dem Jahrhundert im mittleren Donauraum aus archäologischer Sicht. In Michaela Konrad – Christian Witschel: *Römische Legionslager in den Rhein- und Donauprovinzen–Nuclei spätantik-frühmittelalterlichen Lebens?* München, Beck, 2011. 615–648.
- Wolfram, Herwig: *The Roman Empire and its Germanic peoples.* Berkeley – Los Angeles – London, University of California Press, 2005.